

Etnonim ve Toponim Arasında Kumanlar ve Kıpçaklar

Cumans and Kipchaks: Between Ethnonym and Toponym

Yazar:

Jaroslav DROBNÝ*

Çeviren:

Ebru Emine OĞUZ

Ortaçağ'da Orta Avrupa, Doğu'dan gelen, sıklıkla da yeni bölgedeki Hunlar, Avarlar, Macarlar ve Peçenekler gibi belirli etnik grupların iskânlarıyla bağlantılı olarak çok sayıda göçebe isyan dalgasına sahne olmuştur. Bu isyan silsilelerinin sondan bir önceki ve geniş anlamda da sonuncusu Türk orijinli halklardan olan Kumanlar ile ilişkilidir.

Kumanlar, Moğol saldırısından önce, Orta Asya'dan gelen son bozkır milleti idi. Türkçe konuşan bu insanların çoğunluğu sarışın ve mavi gözlüydü (Musset, 1965: 79). Onların, türlü spesifik nedenlerle batıya doğru ortaya çıkan seyahatlerini, Orta Avrupa'daki Macar kavimleriyle birlikte başlayan benzer göçebe isyan dalgalarına dahil edebiliriz. *Peçenekler*, *Oğuzlar* ve *Kumanlar* aynı yolu izlemiş ancak Macaristan, Latin Avrupa ile aralarında bir engel teşkil etmiştir (Musset, 1965: 59).

Bahsedilen bu insanlar 10. yüzyılda tarih ve coğrafyacıların dikkatini çekmiştir. O zamanlarda Kumanlar Kazakistan'ın kuzeydoğusu, *Hazarların* doğusu, akrabaları Oğuzların kuzeyi ve doğuda ise bir diğer etnik grup olan *Kimakların* doğusuna yerleşmişlerdi. Bir klandan daha büyük olmayan birkaç boya ayrılmışlardı. 10. yüzyılın ortalarında *Kıpçaklar*, *Oğuzları* takip ederek Volga

* Comenius Üniversitesi Sanat Fakültesi Bildirileri, Yıllık XXXIII, Graecolatina et Orientalia, Bratislava, 2012. Bu makale Ebru Emine OĞUZ tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora öğrencisi)

Nehri, Karadeniz ve Kafkasların kuzeyine doğru sel altında kalmış olan bozkırları aşmışlardı. Bu bölgeye, ortaçağ Avrupa kaynaklarında *Kumanların* yeri anlamına gelen, Rusların Polovetsian Bozkırı ve Arap ile Perslerin Kıpçak Çölü olarak bildikleri *Kumania* adını vermişlerdi. Bu isimlendirmenin yansımaları büyük ihtimalle günümüzde de Kafkas Dağları'nın kuzeyine verilen isim olan *Kuban* ile yaşatılmaktadır.

Kıpçak bozkırlarında ilk imparatorluk, Cengiz Han'ın halefi Moğol İmparatorluğu'nu aralarında bölüşüp paylaştıklarında doğmuştur. Bu yüzden imparatorluk daha ziyade "Altın Orda Devleti" olarak bilinmektedir.

Bu etnik grup, hakkında birkaç "medeniyet" ten bilgi sahibi olduğumuz gerçeğinden ötürü, diğerleri arasında hayli ilginçtir. Bizans tarihçileri kadar Arap ve Pers araştırmacılar da bu etnik grupla ilgili yazılar yazmışlardır. Çağdaşlarına göre çeşitli isimlerle anılan bu grup, Ruslar tarafından *Polovtsi*, Latin ve Yunan Avrupa tarafından *Kumanlar*, Pers ve Doğu Araplar tarafından ise *Kıpçaklar* olarak bilinmekteydi. Bu üç isim de tek bir halkı ifade etmekte ve insan, bu halkı tanımlamak için yeterli olan söz konusu isimleri¹ çeşitlendirme ihtiyacı duymaktadır.

Daha da enteresan olanı ise çok az miktardaki kaynağını bu birliği ya da en azından üçü de aynı etnik gruba ait bu benzer isimleri tanıyan oluşudur. Bahsi geçen durum, özellikle bu etnik grup için kullanılan her iki geleneksel adın da, aynı halkı ifade ettiğini anlamadan kullanıldığı eski metinlerde daha da dikkat çekicidir.

Avrupalı yazarlar, hemen hemen tek anlamlı olan "*Kıpçak*" kelimesini bir istisna ile bu etnik grupla ilgili olarak asla kullanmamışlardır. Bu, aynı etnik grup ile iki hatta üç farklı gruba ilişkin olmayan metinlerin sonuçlarını daha cazip kılmaktaydı: Yani batıda Dinyeper Nehri ile Karpat Dağları arasındaki Kumanlar (ilerleyen süreçte ise neredeyse Tuna Nehri'ne kadar), Dinyeper ve Volga Nehirleri arasındaki Polovetsianlar, Volga ve Irtys Nehri arasındaki Kıpçaklar.

Türk, Moğol ve İranlı unsurları barındıran Kıpçak konfederasyonu üç büyük alt konfederasyon şeklinde uzlaşmıştı: Batıda Ural - Volga, Kuzey Kafkasya ve Pontus - Tuna grupları ayrılan Kuman birliğine; Orta Asya ve Kazakistan'daki Kıpçaklar ve Batı Sibirya Kıpçakları (Ahinzhanov, 1995: 195 -

¹ Ortaçağ dünyası onları farklı isimlerle biliyordu: Polovetsy, Polovtsy (Rusça), Kunok (Macarca), Qipchaq, Kipchak, Qifjaq (Arapça ve Farsça), Falven (Almanca), Cumani, Comoni (Latince). İngilizleştirilmiş şekli ise Kipchak ve Kumandır.

197). Ural - Volga - Don merkezli “Vahşi Kumanlar” gibi bölgesel gruplar (*Rus kaynaklarına göre Polovtsi Dikii*) Rus iç çekişmesine (Golden, 1979: 298) yol açmışlardı. Rus hükümetiyle olan savaş bağlarına karşın Gürcistan, Harizm ve geç Macaristan Kıpçaklarının sıklıkla değişken müttefikleri idi.

Yine de soru şuydu: Etnik köken ve yerleşim ne zaman gerçekleşmişti?

9. ve 10. yüzyılların Arap ve Pers coğrafyacı, seyyah ve tarihçileri kompozisyonlarının Doğu Avrupa Halifeliği ve Asya Bozkırından uzakta yaşayan insanlara ithaf olunan bölümlerinde sürekli olarak Kimak ülkesi halkından bahsetmişlerdi. Kimaklar (ve onların kolu olan Kıpçaklar) Türk boyları listesinde ilk olarak, tanınmış Arap coğrafyacı İbn Khurdadbeh'in *Yollar ve Krallıklar Kitabı*'nda (muhtemelen 8. yüzyıldan) (Pletneva, 2010: 31) geçmekteydi. Belki de bu, Kıpçakların Arap kaynaklarında ilk kez konu edilmesiydi.

والخرُّخ والتَّيْت الصين حدِّهم الترك بلاد أوسع وبلدهم التغزغز الأتراك وبلدان
والجغر والغز والكيماك

هذا من وهي والخلج والخرلخ مسك وبها وخرخيز وخرفشاخ وأدأش والتراش والبجاناك
من الجانب

النهر

Dokuz Oğuzların (al - Atrāk at - Tağazgaz) ülkeleri arasında geniş araziye sahipti. Miski olan Çin, Tibet (at - Tubbat), Karluklar (al - Kharlukh), Kimaklar (al - Kimāk), Oğuzlar (al - Ğuzz), Çigiller (al - Ğigir), Peçenekler (al - Bağānāk), Türkeşler (at - Turkash), Edghishler (Adkish), Kıpçaklar (Khifshākh), Kırgızlar (Khirkkhiz) ve Karluklar (al - Kharlukh) ve Khalajis (al - Khalāğ) ile sınırdır. Bunlar nehrin diğer tarafında bulunuyorlardı (Ibn Khurdadbeh, 1889: 31).

Burada, kıyas yapmak için Yakut'un Ülkeler Sözlüğünden bir paragraf aktarılmıştır (Yaqt, 1977: 31).

عشر وسدس أعشار وستة أقدام سبعة الاستواء في النهار نصف الظل يكون حيث أوله
يفضل قدم

وخرخيز وقون قانى من المشرق ترك مسان من بيندىء فقط واحد بقدم أوله على آخره
وأيماك

الخرز وبلاد وفاراب الترامانية وأرض والتغزغز

Altı ülke, meridyen gölgesinin ekinoksta yedi, onuncu altı ve adımın bir onuncusunun, bir altıncısı olduğu yerde başlamaktadır Sonu, başlangıcını sadece bir adım aşmaktadır. Altı ülke Qānī (Kani), Qūn (Kun), Khirkiz (Kırgız), Kimak (Kīmāk), at - Tağazğaz, Türkmen toprakları, Fārāb ve Hazar ülkesi gibi Türklerin anavatanlarında başlamaktadır (Yaqut, 1959: 48 - 49).

“Yollar ve Krallıklar” ve “Ülkeler Sözlüğü” adlı kitaplardaki üç yüz yıllık boşluğa rağmen Hun halkı sürpriz bir şekilde *Kıpçakların* daha önce yaşadıkları aynı yerde yerleşmişlerdir.

10. yüzyıla ait Kıpçaklara ilişkin² Hudūd al - ‘ālam adlı anonim eserdeki araştırmaya göre:

“Kıpçakların hududunun güneyi Peçenekler ile (Khibğākh rahadd - i ğunubash ba Bağanak darad), geriye kalan bölümü ise hiçbir yaşam belirtisinin olmadığı Issız Kuzey ile sınırdır. Kıpçaklar, bu bölgelere yerleşmiş ve Kumaklardan ayrılan bir kavimdir (*quam*), fakat Kıpçaklar Kumaklardan daha kötü ve kralları (*malik*) ise Kīmāk adına tayin edilmiştir”

Tıpkı Kumanlar gibi bu etnik grupla ilgili tek Arapça kaynak El - İdrisî’dir. Bunun nedeni ise basittir: El - İdrisî Arap asıllı olmasına rağmen aynı zamanda da batılı yazarlardan biridir ve çalışmasında kullandığı bilgileri büyük ölçüde batılı kaynaklardan sağlamıştır.

Daha kesin olanı El - İdrisî’nin *Kumanlar* gibi bir etnik grupla ilgilenmemesi; daha da fazlası ise yaşadıkları yere *Kumania* (*Cumania*) adını vermiş olmasıdır. Aynı zamanda, bu bölgenin adını *Kumania* şehriden aldığını ve de Kumanların isminin bu şehirden geldiğini ifade etmiştir. *Kumania*, *Kumanların* yaşadıkları yerdir. Ayrıca çalışmasının tamamında Kumanlardan iki defadan fazla söz etmemiş, söz ettiği ikisini de yaşadıkları bölge ile alakalı olarak yazmış, haklarında daha detaylı herhangi bir şeyden bahsetmemiştir.

Altıncı ülke, beşinci bölüm (Al - İdrisî, 1990: 905):

أثر بل البنطسي البحر من قطعة السادس الإقليم من الخامس الجزء هذا تضمن الذي إن
على وما
العامة والجزائر الممكنة والمراسي المشهورة والمعائل الممدنة البلاد من معاً ساحليه
وتضمن والغامرة

² Hudud al’ - Alam, The Regions of the World: A Persian Geography 372 İ. Ö - 982 İ. S.

القمانية أرض من وآثراً الروسية أرض من ومثلها برجان أرض من قطعة أيضاً
بلاد وطرف وبلادها

البحر هذا إن: فنقول معنى وإيجاز القول من بإيضاح آله ذلك تبيان نريد ونحن مقدونية
هو البنطسي

عرضه وأما مجرى عشر ثلاثة المشرق إلى المغرب من طوله آبير خليجي بحر
وأعرض فمختلف

بلاد المغرب يلي مما الجنوبية البحر هذا ضفة وعلى. مجار ستة فيه يكون موضع
القلات بلاد ثم هرقلية

برجان وأرض والروسية القمانية وبلاد الخزرية وبلاد البنطيم وبلاد

“Altıncı ülkenin beşinci kısmı Karadeniz’e dair bölümler içermektedir: Özellikle onun, büyük bölümü deniz kıyısında bulunanların beraberinde filizlenen şehirler, tanınmış kaleler, güvenilir limanlar hem ıssız hem de yerleşimin olduğu adalardır. Ayrıca şehirlerle birlikte Bulgar toprakları (Burğān), Rus toprakları (ar- Rūsīya), Kumania (Qumāniya) topraklarının büyük bir bölümü ile Makedonya’nın (Maqdūniya) sınır topraklarını da içermektedir. Tüm bunlar hakkında oldukça sade ve kısa cümlelerle bahsetmek istiyoruz.

Karadeniz’in gerçekte oldukça geniş bir koya benzediğini belirtmekteyiz. Öylesine uzundur ki, batısından doğusuna seyahat tam otuz gün sürmektedir. Genişlik söz konusu olduğunda ise en geniş yerinde boydan boya seyahat altı günü almaktadır. Güney kıyısında batıya ulaştığı yerde, arkasında Galatea (al - Qalāt), Pontum (al - Banṭīm), Hazar (al - Khazariya), Cumania (al - Qumāniya), Rusya (ar - Rūsīya) ve Bulgaristan’ın (Burğān) yer aldığı Heraklea (Haraqliya) bulunmaktadır.

البلغارية بلاد وبعض الخارجة الروسية وبلاد القمانية أرض من قطعة أيضاً وتضمن
بلاد وبعض

وأنهاها وبلادها الخزر وأرض اللان وبلاد بسجرت

Bunlara ilaveten (altıncı kısım) şehir ve nehirleriyle *Cumanie*’nin bir bölümü, dış Rusya, Bulgaristan’ın bir bölümü (al - Bulğārīya), Bashkirs (Başğirt), Alanlar, Hazarlar’ı da kapsamaktadır.

ينسب التي قمانية إلى ومنها ميلاً وعشرون خمسة آيرة مدينة إلى الخزرية مدينة ومن
إليه

ميلا وعشرون خمسة السود قمانية المدينة هذه وتسمى القمانيون

وقمانية ميلاً خمسون البيض قمانية وتسمى مطلوقة مدينة إلى السود القمانية مدينة ومن
مدينة البيض
عامرة أبيرة

Hazarya kentinden Kira'ya uzaklık 25 mildir. Buradan, *Kara Kumania* olarak adlandırılan, *Kumanlara* ismini veren *Kumania*'ya mesafe ise 25 mildir.

Kara Kumania'dan, oldukça geniş bir yerleşim yeri olan ve *Ak Kumania* şeklinde ifade edilen *Tmtorakan*'a (*Mātlūqa*) mesafe ise 50 mildir.

Yedinci ülke, beşinci bölüm (Al - Idrisi, 1990: 957):

القمانية أرض وشمال الروسية أرض شمال فيه السابع الإقليم من الخامس الجزء هذا إن
Aslında yedinci bölümün beşinci kısmında Rusya ve Kumania'nın kuzeyi yer almaktadır.

Yedinci ülke, altıncı bölüm (Al - Idrisi, 1990: 958):

بلغارية بلاد وبعض الداخلة القمانية بلاد تضمن السادس الجزء هذا إن
“Altıncı kısımda İç Kumania ve Bulgaristan'ın bir tanımlaması bulunmaktadır”.

El - İdrisi'nin çalışmasında *Kumania* ve tüm bölümlerinin tanımlaması, Kumanları bulmayı umduğumuz bu bölge topraklarının genişliğini aştığını göstermektedir. Kumanların yaşadığı yer olan Kumania toprakları Polovetsian Bozkırından daha büyük ve geniştir. Her ne kadar batıya doğru, oldukça uzağa gidilse de, doğudaki Polovetsian Bozkırına nicelik olarak ulaşması mümkün değildir.

El - İdrisi, Kumanlara ilave olarak Kıpçakları da, daha da doğrusu *Khifshākh* bölgesini Ye'cüc ve Me'cüc sınırına doğru gittiği yedinci bölümün dokuzuncu kısmında oldukça iyi tanımaktaydı (Al - Idrisi, 1990: 962).

وأرض خفشاخ أرض من قطعة السادس الإقليم من التاسع الجزء هذا تضمنه الذي إن
وسد الترش

التلوج أثيرة باردة بلاد وهي الردم تتاخم بلاد فهي الترش بلاد فأما وماجوج ياجوج
وَأَذْكَ وَالْأَمْطَار

مثلها خفشاخ أرض

İdrisî büyük ihtimalle, Kıpçak bölgesini tanımlayan Arapça ve Farsça kaynaklara aşına idi. Anlaşıldığına göre İdrisî, kendi *Kumanları* ile *Kuman* bölgesi veya *Kıpçaklar* ve *Kıpçak* bölgesi arasındaki ilişkinin farkında değildi.

Diğer yandan ise bu etnik grubu Kıpçaklar olarak tanımlayan Rubrucklu William'ın (Willielmus de Rubruquis) tek Batı Avrupalı kaynağına göre³:

Et tendebamus recte in orientem ex quo exiimus predictam prouinciam Gasarie, habentes mare ad meridiem et vastam solitudinem ad aquilonem: que durat per viginti dietas alicubi in latitudine; In qua nulla est sylua, nullus mons, nullus lapis. Herba est optima. In hac solebant pascere Comani, qui dicuntur Capchat. A Teutonici vero dicuntur Valani, et prouincia Valania. Ab Isidoro vero dicitur a flumine Tanai vsque ad paludes Meotidis et Danubium Alania. Et durat ista terra in longitudine a Danubio vsque Tanaim; qui est terminus Asie; et Europe, itinere duorum mensium velociter equitando prouequitant Tartari: Que tota inhabitabatur a Comanis Capchat, et etiam vltra a Tanai vsque Etiliam: Inter que flumina sunt decem diete magne.

“Gasaria⁴ eyaletinden ayrıldığıımız andan itibaren, denizi güneyimize; genişliği ancak otuz gün gidilerek bitecek, ne bir ağaç, ne tepe, ne de taşın bulunduğu, sadece çok güzel bir meradan ibaret olan geniş çölü ise kuzeyimize alarak doğuya doğru seyahat ediyorduk. Daha önceleri burada bulunmuş olan, Kapçat şeklinde adlandırılan Komanlar ve Valania’da yaşayan Valanlar olarak isimlendirilen Tötonlar eskiden bu alanı sürüleri için otlak olarak kullanmışlardı. Isidorus’un ifadesine göre Alania, tamamı Capchat Comanların yerleşim yeri, arasında harika on gün geçirdiğimiz Tanais’in ötesinde Etilia’ya; Tanais nehrinden Palus Maeotis ve Tuna’ya kadar, Tuna’dan Asya ve Avrupa arasında sınır durumundaki Tanais’e kadar uzanan; tıpkı Tatarlar gibi, zorlu bir at yolculuğu ile aşması iki ay süren bir ülkedir”

Et inter ista duo flumina in illis terris per quas transiimus habitabant Comani Capchat antequam Tartari occuparent eas (Vasary, 2005: 6 - 7), (Itinerarium..., 1889: 253).

³ Rubrucklu William, Flaman Fransiskan misyoneri, araştırmacı ve seyahatname yazarı. Papa'nın emirleri doğrultusunda 1253 yılında, Tatarları Hristiyanlaştırmak adına Konstantinopolis'ten misyonerlik seyahati için yola koyulmuştur. William 1251 - 1259 yılları arasında Mönge Han'ın Moğolistan'daki sarayında bulunmuştur. 1253 - 1255 yılları arasında ise Fransa Kralı IX. Louis'e seyahatlerine dair bir rapor takdim etmiştir.

⁴Hersonesos Taurica, Kırım Yarımadası'nda Sivastopol eteklerinde kurulmuş bir şehirdir (Itinerarium..., 1883: 214).

“İki nehir arasında kalan seyahat ettiğimiz bu bölge, Tatarların fethinden önce Kuman Kapçakların yaşadıkları yer idi”.

Herhangi bir şüpheye yer bırakmaksızın *Kapçak* ve *Kapçat* isimlerini *Kıpçaklar* ile ilişkilendirebiliriz. *Polovetsian/Kumanların Kıpçakları* ifade etmesi sadece Arap ve Perslerin değil; Kumanların bizzat kendilerinin de kullandığı genel veya en azından pek de nadir olmayan bir isimdir⁵. Ancak bunun aksine Doğulu, Arap ya da Pers kaynaklara bakıldığında *Polovetler* veya *Kumanların Kıpçak* isminin çeşitlemeleriyle bağlantılı olduğuna ilişkin herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Aynı zamanda Kıpçaklara dair karşılıklı olarak, hem etnik hem de mekana bağlı olarak ortaya çıkan değişimlerin tüm varsayımlarını göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Kıpçak halkı, belirli bir bölge üzerinde kontrol sağlamak amacıyla siyasi ve özellikle de askeri güç elde eden; ismini yaymak için ise etnik grup ve fethedilmiş bölgeleri zorlayan insanlardır.

Source: *Kitāb al-masālik wa l-mamālik* Muḥamm al-buldān *Hudūd al-ālem*
Nuzhat al-mustāq Itinerarium fratris...

Kuman ve Kıpçaklar ile ilgili olan terimlerin coğrafi dağılımı

⁵ Bu, Avrupalı tarihçilerin Kumanları ile Arap ve Pers kaynaklarının Kıpçaklarını ilişkilendiren yazılı tek kanıttır. Ancak burada dikkatli olmalıyız, zira bu ismin Kumanlar tarafından kullanıldığından hiçbir yerde bahsedilmemektedir. Bunun sonucunda Arapça isimden etkilenen seyahatname çevirmeni tarafından Müslüman olarak adlandırıldı. Ancak tam tersine bu kullanılabilir ve hiçbir şey Kuban’daki Kumanların kendileri için “Kıpçak” adını benimsemeleri olasılığını engelleyemez. Neticede ise bu etnizm sadece Kuban’da ve Don Nehri’nin geçilmesinden önce ortaya çıkması da hayli ilginçtir.

Bu, sadece halkı değil, daha ufak çaptaki kabile, klan ya da daha büyük aileleri de hesaba katmaktadır. Şayet komşu kavimler üzerinde kontrol, politik ve askeri gücü elde ederse, arkadan gelenler büyük olasılıkla egemenliğin adını benimseyeceklerdir. Komutan ya da yöneticinin ismi sonradan, yeni ortaya çıkmış olan halk veya kavimin adı olacaktır (eskiden olduğu gibi). İnsanlar, özellikle de sürekli hareket halindeki etnik göçebe gruplar sıklıkla bu şekilde ortaya çıkarlar (ve yok olurlar).

Bu nedenle *Kıpçak* adı, farklı dönemlerde farklı etnik grupları veya alternatif olarak, orijinleri 13. ve 14. yüzyıllarda Kıpçak ismiyle tanımlanması şaşırtıcı olan etnik grupları ifade etmektedir. Eğer bu adın, Altay Dağlarının eteklerinde bir yerlerde yaşamakta olan (ya da en azından Yenisei Ovası yakınlarında) Türk boylarından birine ait olduğunu göz önüne alacak olursak, onun özel kısımlarının adım adım batıya doğru (muhtemelen doğuya da) gitmek üzere yola koyulmasına rağmen bu kısımlar arasında, dış gözlemciler için onların tek ismi hak eden bütünleşmiş insanlar oluşunda, coğrafyacı ve tarihçilerin farkındalıklarında bir ölçüde de olsa benzerlik bulunmaktaydı ki bu mantıksal olmasından ziyade hayli şaşırtıcı idi.

Eğer *Kıpçak* adı, bu etnik grubun - açık renk saç ve mavi gözler (Hazal, 2004: 373) - karakteristik özelliğini, ifade eden kelime ya da kelime öbeklerinden türemiş ise bu görünüme ilişkin (Türk etnik göçebe gruplar için tipik olmayan) son dönem belgelerinin kaybolması oldukça ilginçtir. Farklı kavim, klan ve etnik grupların karşılıklı olarak karışımı, yaygın genel bilgiden gelen bu anatomik özelliği yok etmiştir.

Benzer değişimler dilde de kendini göstermiştir. *Mahmud el - Kaşgarî*, *Kıpçak* lehçesini iki *Kıpçak* grubunun yaşamış oldukları iki bölgeye ayırmaktadır (Nasilov, 2007 - 2008: 289). Ardından *Kuman/Kıpçak* dili Doğu Avrupa ve Sibiryaya bozkırlarındaki çok sayıda kavim için ortak bir dil (*lingua franca*) haline gelmiştir. Kuzey - Batı Türk dillerini üç alt gruba bölünen Kıpçak dil gruplarına (Baskakov, 1991: 913) dâhil etmekteyiz⁷. Altay Dağlarında, 9. yüzyılda Kıpçakların Arapça coğrafi edebiyatı tarafından “keşfolunduğu” orijinal Kuman/Kıpçak bölgesinin civarında günümüzde küçük bir etnik kavim olan Kumandinler⁸ yaşamaktadır. Kumandinlerin, Kıpçak/Kumanların (Pritsak,

⁶ 11. yüzyıl sözlük bilimcisi.

⁷ Ural- Caspian alt grubu (Bashkir ve Tatar (Sibiryalı ve Astrakhan Tatar) dilleri), Ponto - Caspian alt grubu (Karaçay - Balkar, Kumık, Karaim, Kırımchak ve Crimcan Tatar dilleri) ve Aralo - Caspian alt grubu (Kazaklı, Karakalpak, Kırgız ve Nogay dilleri)

⁸ Endonim Kumandy/Kuvandy

1952: 94) batıya doğru gerçekleştirdikleri seyahate katılmayan tarihi bir parçaları olduğu düşünülmektedir. Yine de Kumandinlerin dillerini, bir *Karluk* alt grubu olan güneydoğu (Uygur) Türk dilleri grubuna dâhil etmekteyiz. Görünüşleri itibarıyla yani ne sarışın, ne de mavi gözlü olmayan Kumandinler komşularından pek de farklı değildir; Moğol ve Kafkas fenotipinin bir karışımıdır. Onlar, tabii ki komşu uluslarca özümсенerek “orijinal etnik köken”in dışına çıkmış olmalarına rağmen büyük ihtimalle her iki grup da kendi yollarına yönelmiştir.

Altay Dağarından ayrılışlarından Moğolistan’a varışlarına değin oldukça yoğun karışımın, sadece Türk uluslarıyla değil, tüm uyumlu komşu uluslarla (Slavlar, Finno - Ugric etnik grupları ve Kuzey Kafkasya ulusları) bağlantılı olan beş yüz yıllık dinamik süreçte kendi çapında bir kanıtı olmasa da, tarihi Kumanlar ve çağdaş Kumandinler arasındaki farklılıklar, Kıpçakların (tüm Kıpçak bozkırlarında) etnogenez varsayımını az çok onaylayan bir göstergedir. Hatta bu, onların tek bir etnik grup olmadığı ancak birbirleriyle karşılıklı olarak bağlantılı olmaması gerekliliği varsayımına öncülük etmektedir; onlar sadece aristokrat savaşçı - yönetici sınıfı gibi genel bir orijine sahiplerdi. Yine de sağlam bir kanıt olmasa da, bu doğrultuda çok sayıda gösterge mevcuttur.

Moğolların gelişleri, Kıpçakların etnik yapısında değişimlere neden olmuştur. Bu yeni yapılanmanın temeli, yalnızca Moğollar (çok sayıda grubun tamamında olmasa da, önemli bir bölümü üzerinde yönetimi şekillendiren) değil; Moğolların, Moğol Platosundan güney Rusya bozkırı istikametindeki güzergâhlarında yeni yerleşimlerine varışlarının ardından, zorla yanlarına aldıkları ya da (bu topraklardan) sürdükleri düzinelerce kavim ve grup tarafından da oluşturulmuştur. Bu yeni kavimlerle bağlantılı bir grubun çok kısa süre içerisinde meydana getirilmesi gerçeğine karşın, *Tatarlar* ortak adıyla bilinen *Kıpçak* adının kullanımı sürdürülmüştür. Moğol saldırısı, Kıpçakların ve Tatar kökenlerinin “yok olması” anlamına gelen kesin bir sınır olarak düşünülebilir ancak bu süreç sadece o zaman başlamış ve en az bir yüz yıl içerisinde de sona ermiştir. Bu dönem boyunca hem eş anlamlısı hem de “Kıpçak Hanlığı” ifadesi, Altın Orda Devleti için kullanılmıştır (Grousset, 1970: 264). Tabii ki bu ifadenin temeli toponim Kıpçak olabilir, zira buna örnek olarak ismini bölgede daha önceleri yaşamış olan etnik gruptan alan hanlık gösterilebilir. Bununla birlikte, etnik grubun hala burada yaşadığı gerçeğini hiç bir şekilde yadsımaz.

Kıpçaklar adı yok olmamıştır. Şahıs, mekan, ufak klan ya da aile isimleri şeklinde yaşatılmaktadır. Kıpçaklar, isimlerini Türk dil ailesinin tamamına

vermişlerdir. Peki ya Kıpçak halkı kayıp mı olmuştur? Onların ağırlıklı olan batı kısmı *Kumanlar*, ya Macarlar ya da Balkanlar'daki Türkler ile kaynaşmış olup veya alternatif olarak komşularına dağılmıştır. Doğu *Kıpçakları*'nın kaderleri aynı olup; Orta Asya halkının etnogenezine katkıda bulunmuşlardı. Yine de *Kıpçakların* önemli bir bölümü Moğolların büyük yardımlarıyla henüz ortaya çıkmış olan Tatarlar ve tüm hatlarına karışmışlardı. Zamanın belli bir bölümü için *Tatar* ve *Kıpçakların* aynı etnik grubu teşkil ettiklerini dahi söylemek mümkündür, kısa bir süre sonra ise “Tatar” adı baskın gelmiştir (Karabeinikov, 2008: 406). Kıpçaklar, yüzyıllar öncesinden diğer insan ve kavimler için “hazırlandıkları” benzer kaderi tecrübe etmiştir.

Kaynakça

- **Ahinzhanov, S. M.** (1995). *Kıpçakî v istorii srednevekovogo Kazakhestana*. Almaty, Gilim.
- **Baskakov, A. N.** (1996). *Languages of interethnic communication in the area of Central Asia and Kazakhstan*. In: Atlas of languages of intercultural communication. Ed. S. A. Wurm – P. Mühlhäusler – D. T. Tryon. Berlin: Walter de Gruyter.
- ----- (1991). *Dialekt Kumandincev*. Moscow.
- **Golden, P. B.** (1979). *The Polovci Dikii*. Harvard Ukrainian Studies 3/4, Part 1. Harvard: Harvard Ukrainian Research Institute, pp. 296 – 309.
- **Grousset, R.** (1970). *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*. New Jersey: Rutgers University Press.
- **Hazai, G.** (2004). *Kumân*. In: The Encyclopaedia of Islam, New Edition Vol. V. Leiden: Brill Academic Publishers.
- *Hudud al-'Alam. The Regions of the World. A Persian Geography 372 A H. – 982 A. D.* Çeviri: V. MINORSKY; bkz: http://www.kroraina.com/hudud/hud_21.html.
- **Al Idrisî, Abû 'Abd al-Lâh Muhammad** (1990). *Kitâb nuzhat al-mushtâq fî ikbtirâq al-âfâq*. Al-Qâhîra: Maktaba al-Thaqâfah al-Dînîya.
- **Ibn Khurdâdbih, Abû al-Qâsim 'Ubayd al-Lâh ibn 'Abd al-Lâh** (1889). *Kitâb al-masâlik wa al-mamâlik*. In: Bibliotheca Geographorum Arabicorum VI. Ed. M. J. de Goeje. Leiden: E. J. Brill.

- *Itinerarium fratris Willielmi de Rubruquis de ordine fratrum Minorum, Galli, Anno gratia 1253, ad partes Orientales*. In (1889). Recueil de voyages et de mémoires IV. Paris: Société de géographie.

- **Korobeinikov, D.** (2008). *A broken mirror: the Kıpçak world in the thirteenth century*. In: The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans. Ed. F. Curta. Leiden: Brill Academic Publishers.

- **Musset, L.** (1965). *Les invasions : le second assaut contre l'Europe chrétienne*. Paris: Presses universitaires de France.

- **Nasilov, A. N.** (2007 - 2008). *Kıpçaki u Mahmuda Kaşgarşkego*. In: Tyurkologicheskii sbornik. Moscow: Izdatelstvo Nauka.

- **Pletneva, S. A.** (2010). *Polovtsi*. Moscow: Izdatelstvo Nauka.

- **Pritsak, O.** (1952). *Stammesnamen und Titulaturen der altaischen Völker*. In: Ural-Altäische Jahrbücher XXIV. Berlin: Harrassowitz, pp. 49 – 104.

- **Vasary, I.** (2005). *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185 – 1365*. New York: Cambridge University Press.

- **Yāqūt, Ibn ‘Abd al-Lāh al-Hamawī** (1977). *Muğam al-buldān* I. Bayrūt: Dār Şādir.

- ----- (1959). *The Introductory Chapters of Yaqut's Mu'jam al-Buldan*. Leiden: Brill Academic Publishers.